

УДК [398.341(=161.2):633/635.054](477:292.452)
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2024.03.562>

АЛОФОРМИ ОБРЯДОВОГО ДЕРЕВА У ТРАДИЦІЙНІЙ БУДІВЕЛЬНІЙ ОБРЯДОВІСТІ УКРАЇНСЬКИХ ГОРЯН

Тетяна НАКОНЕЧНА (ГОЩІЦЬКА)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8596-8974>

кандидатка історичних наук, наукова співробітниця,
Інститут народознавства НАН України,
відділ історичної етнології,
e-mail: hoshchitska.tetiana@gmail.com

Зведення власного житла в традиційному укладі етносів із тривалою історією осілости, безумовно, сприймалося як надзвичайно важлива, етапна подія в житті сім'ї. Відповідно будівництво дому в українських горян супроводжував витворений століттями, складний та різноманітний комплекс обрядових дій. Вони визначали процес вибору «чистого» місця для житла, будівельного матеріалу, зведення основних будівельних конструкцій, процес входу в новозбудований дім тощо. Оскільки Українські Карпати в силу специфіки історії заселення, ізольованості упродовж тривалого періоду стали регіоном, який зберіг велику кількість реліктових явищ та чимало специфічних локальних особливостей, то саме тут можна прослідкувати таке рідкісне явище, як функціонування будівельного дерева не лише на етапі завершення будівництва. Саме значний його дослідницький потенціал і визначає актуальність статті. Метою статті є дослідження місця обрядового дерева та його семантичних відповідників в обрядах та звичаях, що супроводжували зведення житла українцями Карпат, виокремлення локальної специфіки та семантики. Об'єктом дослідження є традиційна будівельна обрядовість українців Карпат, а предметом — функціонування обрядового дерева та його алоформ в обрядових діях, що супроводжували зведення житла. Методологічну основу дослідження складає комплексне залучення низки загальнонаукових методів, основними з яких стали типологічний, структурний та компаративний методи.

Ключові слова: алоформи обрядового дерева, будівельна обрядовість, народна архітектура, Українські Карпати, бойки, лемки, гуцули.

Tetiana NAKONECHNA (HOSHCHITSKA)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8596-8974>
Doctor of Philosophy, researcher fellow
of department of Historical Ethnology
of the Institute of Ethnology
The National Academy of Sciences of Ukraine,
15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: hoshchitska.tetiana@gmail.com

ALLOFORMS OF THE RITUAL TREE IN THE TRADITIONAL BUILDING RITUAL OF UKRAINIAN HIGHLANDERS

Introduction: Building one's own home in the traditional manner of ethnic groups with a long history of settlement was perceived as an extremely important milestone in the life of a family. Accordingly, the construction of a house by the Ukrainian highlanders was accompanied by a complex and diverse complex of ritual activities created over the centuries. They determined the process of choosing a «clean» place for housing, building material, erecting the main building structures, the process of entering a newly built house, etc. *Problem Statement:* Since the Ukrainian Carpathians, due to the specifics of the history of settlement and isolation over a long period, have become a region that has preserved a large number of relict phenomena and a lot of specific local features, it is here that you can follow such a rare phenomenon as the functioning of a construction tree not only at the stage of construction completion. Its significant research potential determines the relevance of the article. *The purpose of the article* is to study the place of the ceremonial tree and its semantic counterparts in the rites and customs that accompanied the construction of housing by Ukrainians in the Carpathians, to distinguish local specificity and semantics. The object of the study is the traditional building rituals of the Ukrainian Carpathians, and the subject is the functioning of the ritual tree and its alloforms in the ritual activities that accompanied the construction of housing. *The scientific novelty* is that such an analysis is done comprehensively for the first time. The main *methods* used by the author are structural, typological analysis, historical reconstruction and comparative methods. Results: From the given material, we can see that the ritual construction tree accompanied all stages of the construction of housing, lived for a long time and in a fairly wide area. Regarding its semantics, in our opinion, R. Siletskyi's opinion that the ritual building tree is connected with a layer of archaic, pre-Christian ideas about «one's» and «other people's» dead, honoring ancestors and the need to involve their support. The method of manufacture (often without the use of metal objects), its appearance on the rafters and subsequent cleaning after the completion of the main works (mostly by burning or throwing it in the attic of the house) should be considered as a kind of way of «inviting» the spirits of deceased ancestors to help in such an important matter. The described mechanism of inviting and sending off ancestors is universal and has broad analogies in the calendar and family rituals of the Ukrainian highlanders and correlates with their presence of the ritual and tree and its alloforms as significant attributes.

Keywords: ceremonial tree alloforms, building rituals, folk architecture, Ukrainian Carpathians, Boyky, Lemky, Hutsuls.

Вступ. Зведення власного житла в традиційно-му укладі етносів із тривалою історією осілості, безумовно, сприймалося як надзвичайно важлива, етапна подія в житті сім'ї. Це була не лише будівля, яка давала прихисток від несприятливих погодних умов, ворогів і т. д., але й вагома психологічна та соціальна реалізація насамперед для голови сім'ї. Відповідно будівництво дому українських горян, як і в українців загалом, супроводжував витворений століттями, складний та різноманітний комплекс обрядових дій. Вони визначали процес вибору «чистого» місця для житла, будівельного матеріалу, зведення основних будівельних конструкцій, процес входу в новозбудований дім тощо. Оскільки Українські Карпати в силу специфіки історії заселення, ізольованості упродовж тривалого періоду стали регіоном, який зберіг велику кількість реліктових явищ та чимало специфічних локальних особливостей, то саме тут можна прослідкувати таке рідкісне явище, як функціонування будівельного деревця не лише на етапі завершення будівництва. Саме значний його дослідницький потенціал і визначає актуальність пропонованої розвідки. Метою статті є дослідження місця обрядового дерева та його семантичних відповідників в обрядах та звичаях, що супроводжували зведення житла українцями Карпат, виокремлення локальної специфіки та семантики. Об'єктом дослідження є традиційна будівельна обрядовість українців Карпат, а предметом — функціонування обрядового деревця та його алоформ в обрядових діях, що супроводжували зведення житла.

Почасти предмету нашого зацікавлення, в минулому в своїх розвідках торкалися різні дослідники, які залишили низку принагідних та доволі розрізнених свідчень [1; 2; 3]. Значно більше проблема функціонування обрядового деревця та його семантичних відповідників, у контексті вірувань, пов'язаних із деревами в народній культурі, зацікавила Надію Вархол [4] та Тамару Андрієвську [5]. Більш ґрунтовно до цього питання звернулися Роман Радович [6; 7] та Роман Сілецький [8; 9; 10], які на базі поважного корпусу власних польових матеріалів окреслили картину побутування цього явища, виокремили локальну специфіку та дослідили семантику. Проте, на нашу думку, досліджувана проблема не була висвітлена остаточно, та потребує, все ж, більш детального розгляду, що ми і спробуємо зробити далі, та що,

власне, складає наукову новизну пропонованої статті. Джерельну основу нашого дослідження склали люб'язно надані нам неопубліковані польові матеріали Андрія Зюбровського [11; 12] та наші власні [13; 14; 15; 16; 17], зібрані на початку 2000-х років як у досліджуваному ареалі, так і на теренах Західного Полісся та етнографічної Волині. Також залучено дані з опублікованого корпусу експедиційних етнографічно-фольклорних матеріалів «Етнографічний образ сучасної України» [18].

Основна частина. Розглядаючи обрядодії в процесі зведення житла, бачимо, що в них були залучені й алоформи обрядового деревця. Перш за все потрібно згадати, що в Карпатах побутував звичай посередині місця, яке було розмічене для майбутньої хати, вкопували невеликий дерев'яний хрест [16, арк. 49]. На жаль, це явище порівняно донедавна мало привертало увагу етнографів-збирачів, а в ході сучасних польових досліджень фіксується вже у доволі спрощеному вигляді, тому розглянемо наявну інформацію детальніше. Так зафіксовано свідчення, що у с. Шандровці Турківського р-ну Львівської обл. майстер посеред майбутньої хати «застромлев» хрестик з верби, і всі молилися [5, с. 329]. На Старосамбірщині (у підгір'янській її частині), згідно з матеріалами Романа Радовича, після закриття закладу на східному куті підвалин горизонтально клали хрест, кропили його свяченою водою, далі майстер теж відмовляв молитву і благословляв [6, с. 267]. Побутування цієї алоформи на Гуцульщині засвідчив і Володимир Шухевич: «На таким місці робить стельмах перш усього хрест з малої смерічки, на котрій лише лише верхівку, одну верству суча (галузя) під верхом. Під тою верствою пробиває він трупину і закладає ню лігма патичок. Такий хрест з верхівкою обвиває стельмах вовною, убирає зілем, обкурює ладаном, покроплює свяченою водою, потім закопує його посередині місця, де має стати хата...» [1, с. 114]. Там само було зафіксовано: «На місці стола ставили хрест (цвєками не прибивали бо Христа прибивали цвєками), хрестовину перев'язували червоною ниткою (щоб у хаті веселість була). Хрестик ... не витягали, а поверх нього стелили підлогу (в хаті, де під підлогою хрест, — злий дух не має доступу, а лише Бог і ангели)» [8, с. 196]. У с. Жукотин Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. зафіксовано варіант, коли до вже зведених підвалин зі сходу з

внутрішнього боку майстер прибивав хрестик. Коли у вже готовому житлі утрамбовували долівку, його (хрестик) теж засипали землею [18, арк. 316].

Стосовно порід деревини, з якої виготовляли цей атрибут, то наявні свідчення доволі різноманітні. У с. Тур'ї Старосамбірського р-ну Львівської обл. його робили з ліщини («...бо ліска родит горіхи — ставили з того дерева що родило» [18, с. 501]), яку горяни традиційно наділяли апотропейними властивостями, проте у цьому випадку, подібно як і у весільних обрядах, де саме з ліщини виготовляли древко «хорогви», ймовірно йдеться також про її символіку плодючості. За свідченнями респондентів, бачимо, що вона отожнювалася з плодовим деревом чи кущем, що забезпечує плідність, адже «родить горіхи». Щоб не забивати цвяха (!), ліщину теж розколювали і запинали поперечну паличку [5, с. 329]. На бойківській частині Старосамбірщини використовували вербу: «Посередині на будові хрещик з верби — запинали. Аби сі вело добре, від всякої нечисті. Хрещик стояв, доки хату не побудували. А як мали входити, то його виймали і клали десь в хаті збоку» (с. Соснівка Старосамбірського району Львівської обл.) [8, с. 197]. Так само й на Східній Бойківщині: «Посеред хати в землю втикали вербовий хрест і ставили коло нього свячену воду. Той хрест стояв, аж поки збудували хату, потім його ставили на під» (с. Липа Долинського р-ну Івано-Франківської обл.) [7, с. 336]. У с. Вишкові Долинського району респонденти також використовували смереку¹: «В середині хати стави-

¹ Цікаво, що загалом автохтони Карпат не радили садити коло хати дикорослі, «лісові» дерева: «Взагалі не мож лісове при хаті садити. Ми посадили... родини помирають... Ми посадили тую, а прийшла одна жінка і каже: «Беріт то гет, бо рід ся виводит!», і ми взяли гет» (с. Підгородді Сколівського р-ну Львівської обл. [15, арк. 6]). Подекуди не радили коло хати висаджувати кущі калини та бузку: «Де калина і бузок — то всьо» (с. Виців Старосамбірського р-ну Львівської обл. [11, арк. 23]). На етнографічній Волині небажаною коло хати була ялина: «Як йолака росте, то на тому місці сім'я не буде рости. Поки хто другий її не зріже» (с. Рівки Славутського р-ну Хмельницької обл. [12, арк. 21]). Також не радили садити на обійсті каштан: «Якщо каштан росте — зрада в хаті» (с. Рівки, Славутського р-ну Хмельницької обл. [12]). На Лемківщині (Свидниччина) вважали, що під хатніми вікнами не варто садити хвойні дерева, оскільки вони ростуть угору, а потім «газдівство иде долов». Коли хвойне дерево переросте хату, то це приносить сім'ї нещастя (смерть, хворобу, пожежу тощо) [4, с. 231]. Мож-

ли невеличкий хрест із смерекового дерева — там, де піч, там, де мав бути комин, щоб грім не вдарив в комин» (с. Вишків Долинського р-ну Івано-Франківської обл. [5, с. 328], с. Тухля Сколівського р-ну Львівської обл. [7, с. 336]). В одному випадку на Бойківщині зафіксовано, що він мав бути зроблений із осики [6, с. 262]. Подібне ж свідчення ми зафіксували на прибойківському Підгір'ї. Причому на цей осиковий хрестик прив'язували зубчик часнику, «зельон» і «повересло» зі соломи з того віхтя, яким кропили зав'язані підвалини свяченою водою (с. Орів Сколівського р-ну Львівської обл.) [16, арк. 4]. У с. Плав'я Сколівського р-ну Львівської обл.: «Перед тим, як підлоги зав'язувати... ше з патиків на середині хати в землю втикали хрест, аби майстро-ви нічого не шкодило, аби хтось з майстрів не впав і таке» [7, с. 36]. Цікаво, що у с. Гнилий Турківського р-ну Львівської обл. посередині «плящу» замість хрестика встромлювали більш архаїчний його варіант — вербову гілку, прикрашену кольоровими стрічками з паперу («партиціями»): щоб все у тій хаті так скоро росло і цвіло, як верба [6, с. 262].

Натомість подекуди на Покутті [3, с. 53] та Гуцульщині такий хрест (прикрашений вовною) інколи вкопували, коли вже підвалини були зв'язані [2, с. 47]. Подібно ж робили і на Західній Бойківщині (с. Плоске Старосамбірського р-ну Львівської обл. [14, арк. 82]).

Зі Східної Бойківщини походять цікаві свідчення про те, що цей хрестик надалі закопували на тому місці, де мала бути вимурувана піч, або там, де мали у майбутньому висіти «образі» (с. Вишків Долинського р-ну Івано-Франківської обл.) [7, с. 340]. Проте частіше вже після завершення будівництва його здебільшого прибивали десь на горіщі (с. Орів Сколівського р-ну Львівської обл.) [16, арк. 4]. Натомість В. Шухевич зафіксував дещо інший варіант: «Коли хата поставлена, виймає стельмах закопаний хрест, утне верхівку (вешек з верховим суччям, віха), а хрест сам прибиває до схід сонця з правого боку хати від причілков на буркницю, або над одвірками, де той хрест стоїть на все» [1, с. 121].

на було б вважати що це пов'язано із походженням їх із неокультуреного, «дикого» простору, проте гілки саме цих дерев натомість активно використовували у різних обрядодіях, клечали обійстя, з них вили весільне «гільце», та, як побачимо далі, робили будівельну «віху».

Побутували й інші його, семантично близькі, варіанти. Так, у с. Мігове Старосамбірського р-ну на східний кут підвалин ставили букет із живих та освячених на Зелені свята квітів, та посвячену воду в глечичку. Там, де в один день із підвалинами встановлювали «стовпки» на двері, їх теж «маїли ялинкою, мусила бути маленька ялинка і червоні «полятички»» (с. Виців Старосамбірського р-ну Львівської обл.) [6, с. 267; 11, арк. 22]. Також дверні стовпи інколи «маїли» ліщиною (с. Страшевичі Старосамбірського р-ну Львівської обл.) [6, с. 127]. Варто згадати, що на Лемківщині, закінчивши класти останній вінець зрубу хати, майстри теж чіпляли на східному куті («вуткі сонце сходить») вербову гілку («заставу», «фургов») [9, с. 58]. У с. Смереково Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл., її робили з двометрової гілки берези, прикрашеної стрічками, хустками, квітами («Кіть влітку, то заставу роблять з польових квітів, кіть восени, то з паперових квітів») [18, с. 246]. Респонденти ці дії мотивували тим, щоб надалі, «щоб щасливо вдомі жити», «щоб помочи хату вупити, щоб ся вело в хаті». Цю «заставу» теж не годилося прибавати до зрубу двяхами. На влаштовану з цієї нагоди гостину «газди» запрошували сусідів, кумів, родичів. Наступного дня гілку знімали і приступали до спорудження даху [9, с. 58]. На Покутті теж зафіксовано подібний звичай, проте в цьому випадку на східний кут припинали не гілку, а хрест, прикрашений «хрещатим» барвінком, тут же на зруб клали полотно і хліб для майстра [3, с. 53—54]. У с. Воронів Городенківського р-ну Івано-Франківської обл. виведену коробку зрубу «маїли» вишневим деревцем, прикрашеним стрічками [18, с. 306—307]. В.П. Милорадович залишив свідчення про те, що на Слобожанщині на покутню соху завжди прибавали маленький дерев'яний хрестик [19, с. 172—173]. Подібно виведену коробку зрубу подекуди «маїли» і на Волині («Канешно. Квітка. Змурували хату, зробили квітку, поставили на бальку, на зрубові, а потім, як зробили верха, то знов квітку ставили» (с. Рівки, Малий Скнит Славутського р-ну Хмельницької обл.) [12, арк. 7, 10, 32]).

Цей звичай широко зберігся в автохтонів Полісся, подекуди зустрічався на етнографічній Волині, де хрестик з вишні вкопували на місці, де у майбутньому мав стояти стіл («Ну як фундамент роблять, то зразу того хрестика з вишні закопують» (с. Рівки Славут-

ського р-ну Хмельницької обл.) [12, арк. 12—13]; «...де має стояти стіл, то сюда роблять такого хрестика, да й закопують там» (с. Довжки Славутського р-ну Хмельницької обл.) [12, арк. 27]). Відомий він й іншим слов'янським народам, зокрема побутування цього звичаю у більш архаїчному варіанті свого часу було зафіксовано у росіян. Так, перед початком будівництва у деяких російських місцевостях автохтони на місці майбутнього житла саджали в землю саджанець маленького дикорослого деревця: берізки: горобини (через хрестоподібну форму її листя); кедрину (при цьому примовляли: «Вот тебе, мать — соседушка (домовой дух), теплый дом и мохнатый кедр», надалі деревце не викидали зі зрубу (Зах. Сибір)); ялинку, на яку вішали образок (Верхня Волга); дуб (Калузька губ.). Подібна традиція побутувала й у мордві. Тут, на місці майбутнього будівництва, висаджували маленьку горобину, яка вважалася символом плодючості й уособлювала бажання господаря мати дітей [20, с. 59—69]. Тобто бачимо, що цей звичай у більш архаїчному вигляді, коли деревце ще не встиг замінити християнський символ хреста. В Українських Карпатах теж було зафіксовано відгомін цього більш давнього варіанту. Так на Бойківщині на кут зав'язаних підвалин подекуди ставили букет квітів та невеличку ялинку, що символізувало «радість, що хату почали» (с. Страшевичі Старосамбірського р-ну Львівської обл.) [6, с. 267]. На Закарпатті на вибраному місці застромляли в землю вербову гілку, прикрашену різнокольоровими стрічками («щоб все в хаті росло і цвіло так скоро, як верба») [8, с. 188]. Зводячи пастушу стаю, гуцули посередині обраної ділянки теж ставили «квітку» — маленьку смерічку, очищену від гілок та заквітчану зверху кольоровою вовною та папером, барвистими стрічками, квітами [21, с. 238].

Тож бачимо, що як за своїм зовнішнім виглядом, так і за семантикою цей атрибут аналогічний з іншими алоформами дерева, що в ареалі Українських Карпат широко побутували в різних частинах обрядової культури: з хрестиками, що їх горяни встановлювали на обійсті на свято Водохреща, троецькими обрядовими деревцями перед хатою, весільним та поховальним деревцями. Стосовно його функції у ритуалі, то вважаємо, що й вона була тотожною — йдеться про намагання автохтонів залучити до ключових обрядодій духів померлих предків і отримати

їхню подальшу опіку та сприяння у такій надважливій справі, як зведення житла. Порівняно нечасті польові фіксації побутування цієї форми обрядового деревця, причому здебільшого вже не у вигляді деревця чи гілки, а хреста (хоча за своєю суттю цей атрибут виразно дохристиянський) свідчать про те, що під впливом різноманітних чинників звичай встановлювати деревце ще на етапі зведення підвалин в ареалі Українських Карпат майже зник.

Розглянемо наступний варіант обрядового дерева — загальновідому «віху» чи «квітку», яку встановлювали на вже зведені крокви даху. У народній свідомості вона традиційно маркувала закінчення будівництва («...коли будова досягає даху, прикрашається його весільною ялинкою, обвішаною яскравими волічками, стрічками та папірцями» [22, с. 57]). Будівельна «віха» продовжує активно побутувати і в наш час, відома всім слов'янам, та має досить багато варіацій (прикрашене деревце, гілка, рідше — хрест, букет квітів, прив'язаний до жердини тощо).

Найчастіше горяни її чіпляли на крокви, переважно на першу їх пару зі сходу [15, арк. 72]. На досліджуваній території, крім назви «віха» [16, арк. 47], використовували лексеми: «квітка», «букет» [13, арк. 4; 14, арк. 47, 76], «вінок» [11, арк. 7], «вінець» [14, арк. 13, 91], «май», (бойк.) «ялинка», «косиця» [23, с. 115] (гуц.), «хорогов», «застава», «фургов», «косорув» [9, с. 59], «чова» [18, с. 277] (лемк.).

На Бойківщині будівельне деревце найчастіше виготовляли з вершка молоді ялиці [15, арк. 29]. («Та ялиночка, треба з лісу принести молоденьку ялиночку... Прибиралосі такими ленточками з паперу різнокольоровими» (с. Урич Сколівського р-ну Львівської обл.) [15, арк. 59]), смереки («Та візьмуть просто на смерічку приб'ють іграшки з ялинки..., дощик, та й прикраси троха, ленточки з того, з папір'я» (с. Підгородці Сколівського р-ну Львівської обл.)) [15, арк. 29], значно рідше його робили з гілки берези, городнього зілля (с. Бабина Старосамбірського р-ну Львівської обл.) [11, арк. 4]. («...Кусок квітів звезали, привезали там на край і всьо» (с. Урич Сколівського р-ну Львівської обл.) [14, арк. 41]). Цікаво, що у с. Присліп Міжгірського р-ну Закарпатської обл. в одному випадку були зафіксовані й певні ритуальні вимоги до цього деревця: «На першому кізлові має буди жива смерічка, украшена, як на Новий

рік, невеличка, з півметра, що виросла з насіння. І щоб була вона густа [...]. Старалися, щоб побільше гілочок було на смерічці» [18, с. 265]. На бойківському Підгір'ї та Бойківщині «віху» прикрашали ще й «рожею» з кольорового паперу і кольоровими паперовими стрічками («стрончками» [16, арк. 45], «політичками» [13, арк. 4]). Чіпляв «квітку» переважно майстер, але виготовляли самі господарі. Мешканці бойківсько-гуцульського пограниччя: «Косицю робили з ялини. Файну яличку маленьку зрубали, її вбирали васильком, житом (не менше як три колоски), і папір — бинди різнокольові. Косицю зрубували в лісі або майстер, або газда. Косицю мав вбирати газда. Чіпляв косицю — майстер... особливо мав чіпляти косицю головний майстер. Виносить газда ту косицю так, як вона має стояти. Так і подає майстрові нагору, і він лізе і там на чубок — де кізли сходяться, там він її чіпляє» (с. Глибока Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.) [8, с. 284]. На Східній Бойківщині зафіксовано цікаве свідчення, що віху, зроблену зі смерічки, прибирали, «як весільний корогвай» [24, с. 22]. Подібну річ ми свого часу зафіксували й у західній частині Бойківщині: «...Таке як кусок ялиці чи смерічки і там повісили, ну, називали палятички, кілька різного цвіту. Там, сина, жовта, червона, чорних не ставили, а таких-во всяких [різнокольорових]... то були палятички. Бо дівчина як виходила замож, мала тут таке на голові [показує]. Тут були палятиці спереду довгі, по метрові довжини, може більше. І то тамка наверху на чубок вішали, означка, що то вже хата постановлена, хіба треба покрити...» (с. Мшанець Старосамбірського р-ну Львівської обл.) [14, арк. 133]. Це свідчення є цікавим з огляду на те, що взагалі алоформи дерева, залучені у будівельній обрядовості, викликають аналогії швидше з іншими варіантами обрядового деревця із сімейної обрядовості. На Сколівщині та Самбірщині (с. Плав'я Сколівського р-ну Львівської області; с. Нові Бірчиці Самбірського р-ну Львівської обл.) респонденти інколи свідчили, що «косиці» встановлювали дві — на двох причілкових парах «кізлів» [7, с. 343; 18, с. 275].

На Лемківщині для віхи брали вербову, дубову («щоб сім'я і хижа були сильні, як дуб»), ліщинову, ялинову, березову гілки, а також — «галузки солодкої яблуні» [9, с. 59]; «То квіти на палку, та й флаг з

рядна, та й ленти» (с. Нересниця Тячівського р-ну Закарпатської обл.) [18, с. 277].

У покутян: «дерецьце — вершок ялинки, вбраний косицями [квітами] на вершок [чіпляли] пучок зілля, свяченого на свято Василя (васильок сухий), калину. Під верхом деревця — пшеничний колач, фляшка горівки, рушник або хустка (це для майстра, його косиця: фляшка, рушник, або сорочка, колач)» (с. Слобода Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.) [8, с. 283]; «дерецьце» з ялини або вишні, обвите стрічками («биндами»), із завішаною хусткою («платиною») з грошима для майстра [3, с. 54]. Подекуди також «вінок» робили із вершка вишні, прикрашеного стрічками (с. Тишківці Городенківського р-ну Івано-Франківської обл.) [18, с. 311]. У с. Добровляни Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл. за «квітку» брали «...кукуруз на патику і квіти-ружі», а квіти прив'язували крайкою («китянкою») [18, с. 324]. Подібний варіант побутував також у сс. Бортники, Буківка, Долина, Одаїв, Олеша Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл. [18, с. 325, 328, 329, 331].

Важливим моментом було й те, що до крокв «квітку» здебільшого прив'язували дротом чи мотузкою, а прибивати її залізним цвяхом «не годилося» («неважно», «такий закон» (с. Бабино Старосамбірського р-ну Львівської обл.) [11, арк. 7], «цвяхок не били в стовбур ялинки, а пригинали» [10, с. 405]). Дуже цікаво, що при виготовленні «віхи» (як і «хрестика», що його встановлювали на місці, вибраному для хати), намагалися не використовувати металевих цвяхів, які могли «відлякати» душі померлих предків, що їх таким способом горяни намагалися залучити до ритуалу.

Крім цього, тут таки (так само, як і в інших частинах України [25, с. 550]), як ми вже згадували, залишали подарунки для майстра: в хустку зав'язували сорочку з грошима в рукаві [16, арк. 2], пляшку горілки і «закуску» [15, арк. 47], хліб [15, арк. 34]. Один із інформаторів засвідчив, що так почали робити пізніше, а за часів його дитинства на прикрашену ялинку чи смерічку вішали 2—3 метри домотканого полотна, яке майстри й розділяли між собою (с. Спас Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.) [16, арк. 50]. У с. Усть-Чорна Тячівського р-ну Закарпатської обл. на «квітку» вішали вишитий рушник [18, с. 268]. Загалом поява разом із

«квіткою» шматка полотна чи рушника є особливістю карпатського ареалу [8, с. 297]. Проте подібні свідчення ми фіксували зокрема і на Західному Поліссі: «Гілку то чіпляють, ну квіти, цвіти ну як щось небудь таке. А ні, то платок якийсь...» (с. Грудки Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.) [17, арк. 15].

Майстрам після встановлення крокв разом із «віхою» подавали на гору, на зруб горілку [16, арк. 2]: «...Їх гостили, бувало, прамо на даху по добрій чарчині» (сміт Великий Березний Закарпатської обл.) [18, с. 246], яку вони випивали і нею ж кропили цей символ завершення будівництва. У с. Джурків Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. було зафіксовано звичай, згідно з яким як встановили дерецьце, то на горище ставили столик. На нього стелили рушник і клали «хліб, сіль і фляшку», далі «туди вилазили ґазда і майстер (ґазда там пив до майстра). Решту людей чекали нанизу, коли майстер із ґаздою злазили, всі сідали за стіл на долі і гостилися» [18, с. 315]. Після цього відбувалася гостина («на піднімання» [26, с. 90]; «Косиця на хаті — горівка на столі» [18, с. 497]), де «співалось коли ого-го, так ніби на свадьбу» [24, с. 22] і в цей день далі вже не працювали. У деяких місцевостях вважали, що «віха» з часом сама повинна впасти з крокв, а в інших, накриваючи «халупу», її скидали до низу й обов'язково спалювали разом зі сміттям [9, с. 62]. («...Спалити можна, но щоб кинути, то ні...» (с. Ваньовичі Самбірського р-ну Львівської обл.) [13, с. 14]), закидали на плодове дерево (так само, як і весільну «косицю») (сс. Пороги, Хмелівка Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.) [7, с. 346]. Проте частіше «віху» зберігали на горищі хати. На Богородчанщині «косицю» інколи намагалися вкрати дівчата: «Було таке, що косицю дівки крали і щось [на ній] ворожили» (с. Глибока Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.). Згідно з місцевими віруваннями, викрадення «косиці» мало сприяти швидкому одруженню: «Як дівка вночі вкраде косицю — до року вийде заміж... при тому дівка обов'язково має бути гола — тільки в стронжці» (с. Яблунька Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.) [7, с. 346].

Сенс напинання «віхи» інформатори загалом пояснюють як процедуру, що здійснювалася «для щастя» («...би щаслива хата була» (с. Корчин Сколівського р-ну Львівської обл.) [13, арк. 40], «...аби було

весело» (с. Підбуж Дрогобицького р-ну Львівської обл.) [16, арк. 30]; «щоб сім'я і хижа були сильні, як дуб» [9, с. 159]), на прибойківському Підгір'ї в одному випадку було зафіксовано мотивацію — «аби ніхто не врік» (с. Дроздовичі Старосамбірського р-ну Львівської обл.) [27, с. 9]. На Закарпатті: «Кажуть, аби всяку нечисть [...] відігнати гет від хижі» (с. Теремля Тячівського р-ну Закарпатської обл.) [18, с. 277]. Потрактювання її як апотропею ми зафіксували і на Західному Поліссі, де інформатор пояснив, що «віху» чіпляють — «від грому» (с. Видерта Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.) [17, арк. 29].

У подібному вигляді обрядове будівельне деревце функціонувало і в інших регіонах України. Зокрема на Західному Поліссі ми зафіксували таке: «Коли зведуть, то квітку роблять. З соснової гілячки приб'ють — верхове. Тоді вже вечерея добра»; «...квітку обізательно прибывають. Кусок візьме якогось дерева, квіти якісь збирає...» (с. Видерта Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.) [17, арк. 20]; «Прибывають сосонку. Верхове. Вінок. Квітка. Так як виночок квітка...» (с. Видерта Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.) [17, арк. 24]; «Квітка ставиться, як ставлять... першу крокву, до першої крокви прибывають квітку. ... То букет, обично... з ялини гіляки чи соснові там. Три-чотири гілячки. Там прибываєш цвяшком на крокву і зводиш вот. За квітку должен бути могогорич» (с. Видерта Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.) [17, арк. 27]; «Йолки чи далі зелене, любе зеленого дерева. Єслі напірмер восінню робили, а листя немає, то ялини десь чи з чого щоб воно було... Ну щось таке кауть бура не візьме то тее... Мастер прибывав, а знімати міг то любий чи той, хто забыває за щитка, а хазяїн должен спалити. За це могогорич» (с. Видерта Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.) [17, арк. 29]. Автохтони Волині також засвідчили, що: «Кроква стоїть і квітку чіпляли, зроблять квітку таку. Ну, кийочок, кийочок, прибывли і всьо» (с. Рівки Славутського р-ну Хмельницької обл.) [12, арк. 4]; «Квітка. Ну то квітку обичновенну. Квіток нарвуть, і на палку, да й приб'ють вверху самому» (с. Бортівка Гощанського р-ну Рівненської обл.) [12, арк. 39]; «Квіточки роблять, щоб квіточки діти були. Як ті квіточки. Приспівували, приказували так» (с. Попори Славутського р-ну Хмельницької обл.) [12, арк. 44].

Висновки. З поданого матеріалу бачимо, що обрядове будівельне деревце супроводжувало всі етапи зведення житла, побутовало тривалий час у доволі широкому ареалі. Стосовно його семантики, то, на нашу думку, найбільш правомірною та переконливо доведеною є думка Р. Сілецького про те, що побутовання обрядового будівельного деревця пов'язане із пластом архаїчних, дохристиянських уявлень про «своїх» та «чужих» мерців, пошанування духів померлих предків та необхідністю заручитися їхньою підтримкою. Спосіб виготовлення (часто без використання металевих предметів), поява його на кроквах та подальше прибирання після завершення основних робіт (здебільшого шляхом спалення чи закидання на горище хати) варто розглядати як своєрідний спосіб «запрошення» духів померлих предків для допомоги у такій важливій справі, як зведення нового житла, та подальші «проводи» їх у потойбічний світ. Описаний механізм запрошення і проводів предків є універсальним і має широкі аналогії у календарній та сімейній обрядовості українських горян і співвідноситься з побутованням у них обрядового деревця та його алоформ як надзвичайно значимих в символічному плані атрибутів.

1. Шухевич В. *Гуцульщина. Друга часть (репринтне видання)*. Верховина, 1997. Кн. 1. 350 с.
2. Кайндль Р.Ф. *Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази*. Чернівці: Молодий буковинець, 2000. 208 с.
3. Урбанович Б.П. Традиційні вірування та звичаї пов'язані з будівництвом житла на Покутті. *НТЕ*. 1987. № 2. С. 52—54.
4. Вархол Н. *Народна уява про дерево. Науковий збірник музею української культури у Свиднику*. Братіслава; Свидник, 1992. Вип. 18. С. 228—244.
5. Андрієвська Т. Рослини у традиційній обрядовості Карпат і прилеглого Підгір'я. *Фортелея: збірник заповідника «Тустань»*. Львів, 2018. Кн. 3. С. 320—330.
6. Радович Р. Звичаї та обряди, пов'язані зі спорудженням житла на заході Галицької Бойківщини (за матеріалами Турківського та Старосамбірського р-нів). *Народознавчі зошити*. Львів, 2008. № 3—4. С. 253—271.
7. Радович Р. Будівельна обрядовість бойків (за матеріалами східної та середньої частин Бойківщини). *Народознавчі зошити*. 2020. № 2. С. 330—349.
8. Сілецький Р. *Традиційна будівельна обрядовість українців: монографія*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. 428 с.: іл.

9. Сілецький Р. Звичаї та обряди, пов'язані з будівництвом хати на Старосамбірщині. *Старосамбірщина: альманах*. Львів, 2001. С. 57—62.
10. Сілецький Р. Обрядове будівельне деревце («вільце») на Поліссі. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2008. Вип. 43. С. 382—420.
11. *Архів ЛНУ ім. І. Франка*. Ф. 119. Оп. 17. Од. зб. 124-Е (Матеріали зібрані Зюбровським Андрієм Вікторовичем, студентом II курсу історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка у Старосамбірському районі Львівської обл. протягом 07.07.2005—21.07.2005 року, до теми «Будівельна обрядовість»). 25 арк.
12. *Архів ЛНУ ім. І. Франка*. Ф. 119. Оп. 17. Од. зб. 183-Е (Польові матеріали до теми «Будівельна обрядовість» зафіксовані студентом п'ятого курсу Зюбровським Андрієм Вікторовичем 12—18 липня 2007 р. у Славутському районі, Хмельницької обл.). 54 арк.
13. *Архів ІН НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 522 (Польові етнографічні матеріали до теми «Народне будівництво», зібрані у Стрийському р-ні Львівської обл. Наконечною Тетяною Богданівною 25—30.08.2004). 16 арк.
14. *Архів ІН НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 563 (Польові етнографічні матеріали до теми «Народне будівництво», зібрані у Самбірському, Старосамбірському р-нах Львівської обл. Гощіцькою Тетяною Богданівною 16.06—16.08.2007). 146 арк.
15. *Архів ІН НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 576 (Польові етнографічні матеріали до теми «Народне будівництво», зібрані у Сколівському р-ні Львівської обл. Гощіцькою Тетяною Богданівною 09—18.07.2008). 72 арк.
16. *Архів ІН НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 595 (Польові етнографічні матеріали до теми «Народне будівництво», зібрані у Сколівському, Стрийському та Дрогобицькому р-нах Львівської обл., Рожнятівському р-ні Івано-Франківської обл. Гощіцькою Тетяною Богданівною 09—18.07.2009). 95 арк.
17. *Архів ЛНУ ім. І. Франка*. Ф. 119. Оп. 17. Од. зб. 71-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Народне будівництво», зібрані Наконечною Тетяною Богданівною у Камінь-Каширському р-ні Волинської обл. 7—19.07.2004). 68 арк.
18. *Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних етнографічно-фольклорних матеріалів*. Т. 9. *Народна житлобудівна культура. Екологія та організація середовища проживання*. Київ: ІМФЕ ім. М. Рильського, 2020. 944 с.: іл.
19. Милорадович В.П. Життє-бытє лубенского крестьянина. *Українці: народні вірування, повір'я, демонологія*. Київ: Либідь, 1991. С. 170—341.
20. Байбуурин А.К. *Жилище в обрядах и представлениях восточных славян*. Ленинград: Наука, 1983. 190 с.
21. Гошко Ю.Г., Федака П.М. Звичаї та вірування, пов'язані із спорудженням житлових та господарських будівель. *Народна архітектура українських Карпат XV—XX ст.* Київ: Наукова думка, 1987. С. 237—243.
22. Вінценз С. *На високій полонині*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2011. 640 с.
23. Fischer A. *Rusini: zarys etnografii Rusi*. Lwów; Warszawa; Kraków, 1928. 190 s.
24. Главацька Л., Дубина Р. Інтер'єр хати Східної Бойківщини. *Відлуння віків*. 2010. № 1 (12). С. 22—25.
25. Никорак О. Традиційні тканини у звичаях і обрядах українців. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2003. Вип. 38. С. 543—567.
26. Шевченко Л. *Звичаї, зв'язані з закладами будівлі. Первісне громадянство і його пережитки на Україні*. Київ: 1926. Вип. 1—2. С. 87—95.

REFERENCES

- Shukhevych, V. (1997). *Hutsul'schyna* (Vol. 2). Verkhovyna [in Ukrainian].
- Kajndl', R.F. (2000). *Hutsuls: their lives, customs and folk traditions*. Chernivtsi: Molodyj bukovynets' [in Ukrainian].
- Urbanovych, B.P. (1987). Traditional beliefs and customs are associated with the construction of housing in Pokutta. *FCE*, 2, 52—54 [in Ukrainian].
- Warhol, N. (1992). People's imagination about a tree. In: *Scientific collection of the Museum of Ukrainian Culture in Svydnyk* (Issue 18, pp. 228—244) [in Ukrainian].
- Andrievska, T. (2018). Plants in the traditional rituals of the Carpathians and the adjacent Pidhirya. *Fortress: collection of the reserve «Tustan»* (Book 3, pp. 320—330) [in Ukrainian].
- Radovych, R. (2008). Customs and rites related to the construction of housing in the west of Galicia Boykivshchyna (based on materials from the Turkiv and Starosambir districts). *The Ethnology notebooks*, 3—4, 253—271 [in Ukrainian].
- Radovych, R. (2020). Construction rituals of Boykivs (based on materials from the eastern and middle parts of Boykivshchyna). *The Ethnology notebooks*, 2, 330—349. DOI <https://doi.org/10.15407/nz2020.02.330> [in Ukrainian].
- Siletskyi, R. (2011). *Traditional building rituals of Ukrainians: monograph*. Lviv: LNU named after I. Franko [in Ukrainian].
- Siletskyi, R. (2001). Customs and rites related to the construction of a house in the Starosambir region. *Starosambirshchyna: an almanac* (Vol. 1, pp. 57—62) [in Ukrainian].
- Siletskyi, R. (2008). Ceremonial building tree («wild tree») in Polissia. *Bulletin of Lviv University. The series is historical* (Issue 43, pp. 382—420) [in Ukrainian].
- Zyubrovsky, A.V. (2005). Field materials before topic of «Traditional architecture» from the expedition to the Starosambir district, Lviv region) 07—21.07. 2005). In: *Archive of LNU named after I. Franko*. F. 119. Op. 17. Od. save 124-E [in Ukrainian].

- Zyubrovsky, A.V. (2007). Field materials before topic of «Traditional architecture» from the expedition to the Slavutsky district, Khmelnytskyi region.) 12—18.07.2007). In: *Archive of LNU named after I. Franko*. F. 119. Op. 17. Od. save 183-E [in Ukrainian].
- Nakonechna, T. (2004). Field materials before topic of «Traditional architecture» from the expedition to the Stryjs'kuj district, L'vivs'koi area 25—30.08.2004). In: *Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 522 [in Ukrainian].
- Goshchitska, T. (2007). Field materials before topic of «Native arxitektura» from the expedition to the Starosambirs'kyj, Sambirs'kyj district, L'vivs'koi area, 16.06—16.08.2007). In: *Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 563 [in Ukrainian].
- Goshchitska, T. (2008). Field ethnographic materials on the theme «People's construction», collected in the Skole district of Lviv region. In: *Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 576 [in Ukrainian].
- Goshchitska T. (2009). Field materials before topic of «Native arxitektura» from the expedition to the Drohobys'kyj, Stryjs'kyj, Skolivs'kyj district, L'vivs'koi area ta Rozhniativs'kyj district, Ivano-Frankivs'koi area). In: *Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 595 [in Ukrainian].
- Nakonechna, T. (2004). Field materials before topic of «Traditional architecture» from the expedition to the Kamin-Kashirsky District, Volyn Region. 7—19.07.2004). *Archive of LNU named after I. Franko*. F. 119. Op. 17. Od. save 71-E [in Ukrainian].
- (2020). *Ethnographic image of modern Ukraine. Corpus of expeditionary ethnographic and folklore materials* (Vol. 9: *Folk housing culture. Ecology and organization of habitat*). Kyiv: IMFE [in Ukrainian].
- Miloradovich, V.P. (1991). Life and life of the Lubensk peasant. *Ukrainians: folk beliefs, superstitions, demonology* (Рр. 170—341). Kyiv: Lybid [in Russian].
- Baiburyn, A.K. (1983). *Dwelling in rites and representations of the Eastern Slavs*. Leningrad: Nauka [in Russian].
- Goshko, Yu.G., & Fedaka, P.M. (1987). Customs and beliefs related to the construction of residential and commercial buildings. In: *Folk architecture of the Ukrainian Carpathians of the XV—XX centuries* (Рр. 237—243) [in Ukrainian].
- Vincent, S. (2011). *On a high mountain*. Ivano-Frankivsk: Lileja-NV [in Ukrainian].
- Fischer, A. (1928). *Rusini: outline of ethnography of Rus*. Lviv; Warsawa; Krakow [in Polish].
- Hlavats'ka, L., & Dubyna, R. (2010). Interior of the house of Eastern Boykivshchyna. *Echoes of the ages*, 1 (12), 22—25 [in Ukrainian].
- Nykorak, O. (2003). Traditional fabrics in the customs and rites of Ukrainians. *Bulletin of Lviv University. The series is historical* (Vol. 38, pp. 543—567) [in Ukrainian].
- Shevchenko, L. (1926). Customs associated with the foundations of the building. *Primitive citizenship and its remnants in Ukraine*, 1—2, 87—95 [in Ukrainian].